

MUSIQA TA'LIMIDA TALABALARNI KOMPOZITORLIK IJODIGA YO'NALTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

M.Toshtemirova

Qo'qon davlat universiteti

Musiqa ta'limi yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Ilmiy raxbar: **G.Shadiyeva**

Musiqa nazariyasi kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqa ta'limi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarni kompozitorlik ijodiga yo'naltirishning didaktik imkoniyatlari, pedagogik shart-sharoitlari va metodik yondashuvlari yoritilgan. Talabalarda musiqiy ijodkorlikni rivojlantirish jarayoni musiqiy tafakkur, melodik tasavvur, ritmik ijodkorlik, garmonik fikrlash, kompozitsion tuzilmani anglash va mustaqil badiiy qaror qabul qilish qobiliyatlari bilan bog'liq holda tahlil qilingan. Maqolada kompozitorlik faoliyatiga yo'naltirishda muammoli ta'lim, improvizatsiya, musiqiy materialni qayta ishlash, ijodiy loyihalash va refleksiv tahlil metodlarining ahamiyati asoslangan. Shuningdek, "tinglash – musiqiy g'oya yaratish – tajriba o'tkazish – kompozitsion shakllantirish – ijro etish – baholash – takomillashtirish" bosqichlariga asoslangan didaktik model taklif etilgan.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, kompozitorlik ijodi, musiqiy ijodkorlik, improvizatsiya, musiqiy tafakkur, melodik tasavvur, kompozitsiya, ijodiy loyiha, didaktik imkoniyatlar, bo'lajak musiqa o'qituvchisi.

KIRISH

Zamonaviy musiqa ta'limi tizimida bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlash jarayoni nazariy bilimlar va ijrochilik mahoratini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, mustaqil musiqiy fikrlashini shakllantirish hamda yangi badiiy g'oyalarni yaratishga yo'naltirishni ham talab etadi. Musiqa o'qituvchisi o'z kasbiy faoliyatida tayyor musiqiy asarlarni o'rgatish bilan cheklanmay, o'quvchilarni musiqiy ijodkorlikka undashi, sodda kuylar yaratish, ritmik shakllarni o'zgartirish, musiqiy jummalarni davom ettirish va ijodiy tajribalar o'tkazish kabi faoliyatlarni tashkil eta olishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, talabalarni kompozitorlik ijodiga yo'naltirish oliy musiqa ta'limining muhim didaktik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Kompozitorlik ijodi murakkab musiqiy tafakkur jarayoni bo'lib, unda badiiy g'oyani shakllantirish, musiqiy material tanlash, melodik va ritmik tuzilmani yaratish, garmonik rivojlanishni belgilash, shakliy yaxlitlikni ta'minlash hamda ijodiy yechimlarni qayta ko'rib chiqish jarayonlari mujassamlashadi. Bunday faoliyatni o'rganish uchun talaba musiqa nazariyasi, garmoni, solfedjio, musiqiy shakl, cholg'u ijrochiligi va musiqa tarixi fanlarida egallagan bilimlarini amaliy

vazifalarda qo‘llashi kerak. Demak, kompozitorlik ijodiga yo‘naltirish fanlararo integratsiya va nazariy bilimlarning ijodiy faoliyat bilan bog‘lanishini ta’minlaydigan ta’lim jarayonini talab etadi.

Talabalarni kompozitorlik ijodiga yo‘naltirish barcha talabalardan professional kompozitor bo‘lishni talab qilish degani emas. Uning asosiy maqsadi musiqiy material bilan mustaqil ishlash, yangi musiqiy g‘oyalarni ilgari surish, mavjud musiqiy namunalarni ijodiy qayta anglash va badiiy qarorlarni asoslash qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat. Shu sababli kompozitorlik faoliyatiga oid topshiriqlar talabalarning tayyorgarlik darajasi, musiqiy tajribasi va individual imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim.

Talabalarni kompozitorlik ijodiga yo‘naltirishning nazariy asosini shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va ijodiy yondashuvlar tashkil etadi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv talabaning individual musiqiy qiziqishlari, ijodiy tasavvuri va o‘ziga xos ifoda imkoniyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Bir talaba melodik g‘oya yaratishga qiziqsa, boshqasi ritmik tuzilmalar, garmonik ketma-ketlik yoki musiqiy obrazni ifodalashga moyil bo‘lishi mumkin. Pedagogning vazifasi ushbu individual xususiyatlarni aniqlash va ularni ijodiy faoliyatda rivojlantirish uchun sharoit yaratishdan iborat.

Kompetensiyaviy yondashuvda kompozitorlik ijodiga oid bilimlar amaliy natija bilan bog‘lanadi. Talaba musiqiy shakl, lad, ritm, garmoniya va melodik rivojlanish haqidagi tushunchalarni bilishi bilan birga, ulardan foydalanib mustaqil musiqiy namuna yaratishi kerak. Masalan, berilgan ritmik formulaga mos kuy tuzish, ma’lum melodik jumlaning davom ettirish yoki sodda musiqiy mavzu asosida kontrastli ikkinchi jumla yaratish nazariy bilimlarni amaliy ijodiy faoliyatga tatbiq etish imkonini beradi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv esa talabaning musiqiy ijod jarayonida bevosita ishtirok etishiga tayanadi. Ijodkorlik tayyor kompozitsiyalarni tinglash yoki kompozitorlar hayotini o‘rganish bilangina rivojlanmaydi. Talaba o‘zi musiqiy g‘oya yaratishi, uni cholg‘uda sinab ko‘rish, yozib olish, tahlil qilishi va qayta ishlashi kerak. Ushbu jarayonda xatolar ijodiy izlanishning tabiiy qismi sifatida qaraladi. Talabaning dastlabki musiqiy g‘oyasi mukammal bo‘lmasligi mumkin, biroq uni o‘zgartirish, boyitish va rivojlantirish jarayonining o‘zi muhim ta’limiy natija beradi.

Kompozitorlik ijodiga yo‘naltirishda musiqiy tafakkur alohida ahamiyatga ega. Musiqiy tafakkur tovushlar, ritmlar, melodik shakllar va musiqiy obrazlar o‘rtasidagi munosabatlarni anglash hamda ular asosida yangi badiiy tuzilma yaratish qobiliyatini qamrab oladi. Talaba musiqiy materialni shunchaki takrorlamasdan, uning imkoniyatlarini o‘rganishi va turli variantlarni sinab ko‘rish orqali ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu sababli ta’lim jarayonida yagona tayyor javobga yo‘naltirilgan topshiriqlardan tashqari, bir nechta asosli ijodiy yechimni nazarda tutuvchi mashqlardan ham foydalanish zarur.

Kompozitorlik faoliyatining muhim tarkibiy qismi — musiqiy obraz yaratishdir. Har qanday musiqiy g‘oya muayyan xarakter, kayfiyat yoki badiiy mazmun bilan bog‘liq bo‘ladi. Talaba musiqiy obrazni yaratishda temp, ritm, registr,

dinamika, melodik harakat, artikulyatsiya va garmonik vositalardan foydalanadi. Masalan, sokin va mulohazali obraz yaratish uchun uzunroq melodik jumlar, vazmin ritmik harakat va yumshoq dinamik rivojlanish tanlanishi mumkin. Faol yoki quvnoq xarakterdagi namuna esa harakatchan ritm, qisqa melodik motivlar va yorqin dinamik o‘zgarishlar orqali ifodalanishi mumkin. Bunda asosiy maqsad muayyan musiqiy vositalarni tayyor qolip sifatida qo‘llash emas, balki ularning badiiy vazifasini anglashdir. Talabalarni kompozitorlik ijodiga yo‘naltirishda improvizatsiya metodidan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Improvizatsiya musiqiy materialni oldindan to‘liq belgilangan shaklsiz yaratish va o‘zgartirish jarayoni bo‘lib, talabaning tezkor musiqiy fikrlashi, eshitish tasavvuri va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Dastlab sodda topshiriqlar — berilgan ritmga mos melodik davom yaratish, ikki-uch tovush asosida qisqa motiv tuzish yoki savol-javob shaklidagi musiqiy jumlarni ijro etish — qo‘llanilishi mumkin. Keyinchalik improvizatsiya murakkabroq melodik va shakliy tuzilmalarga yo‘naltiriladi.

Musiqiy materialni qayta ishlash metodi ham kompozitorlik ijodiga kirishning samarali usullaridan biridir. Talabaga tanish kuy yoki qisqa musiqiy motiv berilib, uni boshqa ritmik ko‘rinishda ifodalash, melodik yo‘nalishini o‘zgartirish, yangi yakun yaratish yoki xarakterini o‘zgartiruvchi ifoda vositalarini tanlash topshiriladi. Ushbu faoliyatda mualliflik huquqi va manbani ko‘rsatish masalalariga rioya qilish, mavjud asardan olingan material bilan talabaning mustaqil ijodiy g‘oyasini farqlash muhimdir. Pedagogik maqsad tayyor namunani shunchaki ko‘chirish emas, balki musiqiy materialning o‘zgarish imkoniyatlarini anglashdan iborat.

Muammoli ta’lim metodi talabaning ijodiy izlanishini faollashtiradi. O‘qituvchi “Qanday qilib bir melodik motivdan turli xarakterdagi ikkita musiqiy namuna yaratish mumkin?”, “Mavzuning yaxlitligini saqlagan holda uni qanday rivojlantirish mumkin?” yoki “Berilgan kuy uchun qanday jo‘rnavezlik variantlari mos keladi?” kabi savollarni qo‘yadi. Talabalar turli yechimlarni taklif qiladilar, ularni cholg‘uda sinab ko‘radilar va natijalarni qiyoslaydilar. Bunday topshiriqlar ijodiy jarayonni izlanish, tajriba va tahlilga asoslangan faoliyatga aylantiradi.

Guruhiy ijodiy loyihalar ham talabalarni kompozitorlik faoliyatiga yo‘naltirishning samarali vositasidir. Talabalar kichik guruhlarda muayyan mavzu yoki badiiy obraz asosida musiqiy kompozitsiya yaratishlari mumkin. Bunda bir talaba melodik g‘oyani ishlab chiqsa, boshqasi ritmik tuzilma, uchinchi jo‘rnavezlik yoki shakliy rivojlanish ustida ishlashi mumkin. Yakuniy bosqichda barcha qismlar birlashtirilib, umumiy kompozitsiya hosil qilinadi. Ushbu faoliyat hamkorlik, musiqiy kommunikatsiya, vazifalarni taqsimlash va umumiy badiiy maqsadga erishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalar kompozitorlik ijodiga yo‘naltirish jarayonida qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Elektron nota muharrirlari, raqamli audioyozuv vositalari va musiqiy aranjirovka dasturlari yordamida talabalar o‘z g‘oyalarini yozib olishlari, nota shaklida rasmiylashtirishlari va turli variantlarni taqqoslashlari mumkin. Raqamli vositalar, ayniqsa, nota yozuvini mustaqil o‘zlashtirayotgan talabalar uchun yaratilgan musiqiy materialni qayta eshitish va tahrirlash imkonini

beradi. Biroq texnologiyadan foydalanish musiqiy eshitish, nazariy bilim va ijodiy fikrlashning o‘rnini bosmasligi, balki ularni qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Kompozitorlik ijodiga yo‘naltirishda milliy musiqa merosidan foydalanish ham alohida didaktik ahamiyatga ega. O‘zbek xalq kuylarining melodik xususiyatlari, ritmik tuzilmalari, maqom an‘analaridagi musiqiy rivojlanish tamoyillari va an‘anaviy ijrochilikdagi bezaklardan ta’limiy maqsadlarda foydalanish talabalarni milliy musiqiy tafakkur bilan yaqindan tanishtiradi. Masalan, talabaga xalq kuyining xarakterli ritmik tuzilmasini o‘rganish, unga mos yangi melodik motiv yaratish yoki milliy musiqiy ifoda vositalaridan ilhomlangan mustaqil kompozitsiya ishlab chiqish topshirilishi mumkin. Bunday faoliyat milliy merosni ijodiy anglashga yordam beradi, shu bilan birga, an‘anaviy musiqiy materialning o‘ziga xosligini hurmat qilishni talab etadi.

Talabalarni kompozitorlik ijodiga yo‘naltirish jarayonini tizimli tashkil etish uchun “tinglash – musiqiy g‘oya yaratish – tajriba o‘tkazish – kompozitsion shakllantirish – ijro etish – baholash – takomillashtirish” modelini taklif etish mumkin.

Birinchi bosqichda talabalar turli musiqiy namunalarni tinglaydilar, ularning badiiy obrazlari, musiqiy ifoda vositalari va shakliy xususiyatlarini o‘rganadilar. Bu jarayon ijodiy g‘oya uchun musiqiy tajriba va tasavvur manbaini shakllantiradi. Ikkinchi bosqichda talaba mustaqil musiqiy g‘oya ishlab chiqadi: u melodik motiv, ritmik formula, muayyan kayfiyat yoki badiiy obrazdan boshlanishi mumkin. Uchinchi bosqichda yaratilgan g‘oya turli variantlarda sinab ko‘riladi, uning ritmi, melodik yo‘nalishi va ifodaviy xususiyatlari o‘zgartiriladi.

To‘rtinchi bosqichda musiqiy material ma’lum kompozitsion tuzilma asosida shakllantiriladi. Talaba musiqiy jumlar, takrorlanish, kontrast va yakun kabi elementlardan foydalanib, asarning yaxlitligini ta’minlashga intiladi. Beshinchi bosqichda yaratilgan namuna ijro etiladi yoki raqamli vositalar yordamida eshittiriladi. Oltinchi bosqichda talaba o‘z kompozitsiyasini belgilangan mezonlar asosida baholaydi va boshqa talabalar fikrini tinglaydi. Yakuniy bosqichda musiqiy material qayta ishlanadi, kamchiliklar bartaraf etiladi va kompozitsiyaning takomillashtirilgan varianti yaratiladi.

Mazkur modelning samaradorligi pedagogning talabalarga mustaqil izlanish uchun yetarli imkoniyat yaratishi, topshiriqlarni murakkablik darajasi bo‘yicha bosqichma-bosqich tashkil etishi va ijodiy natijalarni faqat bitta qolip asosida baholamasligi bilan belgilanadi. Har bir talabaning musiqiy g‘oyasi o‘ziga xos bo‘lishi mumkin. Shuning uchun baholashda ijodiy mustaqillik, musiqiy yaxlitlik, ifoda vositalaridan maqsadli foydalanish, kompozitsion rivojlanish va o‘z qarorlarini asoslay olish kabi mezonlarga e’tibor qaratish zarur.

Kompozitorlik ijodiga yo‘naltirish jarayonida baholash talabaning yakuniy mahsuloti bilan birga, ijodiy izlanish jarayonini ham qamrab olishi kerak. Birinchi mezon — ijodiy g‘oyaning mustaqilligi bo‘lib, talabaning o‘z musiqiy fikrini ilgari surishi va uni rivojlantira olishini ifodalaydi. Ikkinchi mezon — musiqiy ifoda vositalaridan foydalanish, ya’ni melodik, ritmik, dinamik va boshqa vositalarning badiiy maqsadga muvofiq tanlanishidir. Uchinchi mezon — kompozitsion yaxlitlik,

ya’ni musiqiy qismlarning o’zaro bog’liqligi va asarning umumiy rivojlanish mantiqidir.

To’rtinchi mezon — ijodiy tajriba va variantlar bilan ishlash. Talaba dastlabki g’oyasini bir necha ko’rinishda sinab ko’rishi, variantlarni taqqoslashi va eng maqsadga muvofiq yechimni tanlashi lozim. Beshinchi mezon — refleksiv baholash, ya’ni o’z ishining kuchli tomonlari va takomillashtirilishi zarur jihatlarini aniqlay olishidir. Oltinchi mezon — ijodiy natijani taqdim etish, bunda talaba yaratgan musiqiy namunani ijro etadi, uning g’oyasi va ishlatilgan vositalarni tushuntiradi.

Ushbu mezonlardan foydalanish talabani faqat yakuniy kompozitsiyasini emas, balki musiqiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va o’z ijodiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, o’zaro baholash va pedagogik fikr-mulohazalardan foydalanish talabalar o’rtasida ijodiy muloqotni kuchaytiradi hamda musiqiy g’oyalarga turli nuqtayi nazardan qarash imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, musiqa ta’limida talabalarni kompozitorlik ijodiga yo’naltirish ularning musiqiy tafakkuri, ijodiy tasavvuri, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va kasbiy-pedagogik tayyorgarligini rivojlantirishning muhim yo’nalishidir. Ushbu jarayon nazariy bilimlarni ijodiy faoliyat bilan bog’lash, musiqiy materialni mustaqil o’zgartirish, yangi g’oyalar yaratish va ularni amaliy sinovdan o’tkazishga asoslanadi.

Maqolada ko’rib chiqilgan improvizatsiya, muammoli ta’lim, musiqiy materialni qayta ishlash, guruhij ijodiy loyihalar, raqamli texnologiyalar va milliy musiqa merosidan foydalanish metodlari talabalarning kompozitorlik faoliyatiga qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan “tinglash – musiqiy g’oya yaratish – tajriba o’tkazish – kompozitsion shakllantirish – ijro etish – baholash – takomillashtirish” modeli esa ijodiy jarayonni izchil tashkil etish imkonini beradi.

Demak, talabalarni kompozitorlik ijodiga yo’naltirishni musiqa ta’limining qo’shimcha faoliyati sifatida emas, balki musiqiy tafakkur, ijodkorlik va pedagogik mahoratni rivojlantiruvchi didaktik yo’nalish sifatida qarash maqsadga muvofiq. Mazkur yondashuv asosida ta’lim olgan bo’lajak musiqa o’qituvchisi nafaqat mavjud musiqiy asarlarni o’rgatish, balki o’quvchilarni mustaqil musiqiy izlanish, ijodiy tajriba va badiiy fikrlashga yo’naltirish imkoniyatiga ham ega bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qobilova E.B. **Kasbiy-pedagogik identitet va uni rivojlantirish mexanizmlari (bo’lajak musiqa o’qituvchilari misolida)**. Pedagogika yo’nalishidagi PhD dissertatsiyasi.

2. Qobilova E.B. Kasbiy-pedagogik identitet va uning pedagogik, psixologik, didaktik va refleksiv mexanizmlari (bo’lajak musiqa o’qituvchilari misolida). **Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar**, 2026. 5-jild, 12-son. 75–79-b.

3. Qobilova E.B. Bo’lg’usi musiqa o’qituvchilarida kasbiy-pedagogik identitetni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari. **Kokand University Herald**, 2026. 18-A-son.

4. Azizxo‘jayeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** – Toshkent.
5. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. **Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari.** – Toshkent.
6. Dewey J. **Experience and Education.** – New York: Macmillan, 1938.
7. Vygotsky L.S. **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.** – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
8. Kolb D.A. **Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development.** – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1984.
9. Albert D.J. Influences of in-service music educators’ professional identity development on music teaching practices. **Research Studies in Music Education**, 2025.
10. Cao J., Adnan N.H.B., Jalaludin N.A. A systematic review of research on pre-service music teachers’ professional identity (2015–2025): methods, conceptualization, and main findings. **Acta Innovations**, 2026.
11. Bazarov X.N. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishning nazariy asoslari. **Universal xalqaro ilmiy jurnal**, 2026.
12. Kirnarskaya D.K., Sizova E.R., Taskaeva A.V. Characteristics of the Professional Identity of Music Teachers. **Culture and Art**, 2025.